

Witold Bayer

Adwokatura polska podczas okupacji hitlerowskiej 1939-1945

Palestra 32/11-12(371-372), 75-87

1988

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

do obozów koncentracyjnych. Ze szczególną brutalnością traktowano adwokatów poznańskich i pomorskich. Rady adwokackie w Poznaniu, Toruniu oraz w Katowicach przestały istnieć. Adwokaci narodowości polskiej pozbawieni zostali prawa do wykonywania zawodu adwokackiego. Nie było polskiego sądownictwa. Większość adwokatów poznańskich i pomorskich została wysiedlona.

7. Pod koniec 1939 r. Niemcy rozwiązali polski samorząd adwokacki. Samorząd przeszedł więc do podziemia. Ale to już temat na osobne opracowanie.

WITOLD BAYER

ADWOKATURA POLSKA PODCZAS OKUPACJI HITLEROWSKIEJ 1939—1945

W numerze 1 Dziennika Rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla okupowanych polskich obszarów z 1939 r. ogłoszono pierwsze rozporządzenie z dnia 26.X.1939 r. o odbudowie administracji okupowanych polskich obszarów. Na podstawie dekretu Führera i Kanclerza Rzeszy Niemieckiej z dnia 12.X.1939 r. Generalny Gubernator Frank zarządził, że Generalne Gubernatorstwo obejmuje obszary okupowane przez wojska niemieckie, ale nie włączone do Rzeszy Niemieckiej, i składa się z czterech okręgów: Kraków, Lublin, Radom i Warszawa. Z dniem 1 sierpnia 1941 r. do Generalnego Gubernatorstwa został włączony okręg piąty — tzw. galicyjski.

Okupacja w latach 1939—1945 przeszła do historii jako okres fizycznego i totalnego ludobójstwa dokonanego przez hitlerowskich zbrodniarzy na narodzie polskim. Wiary w zwycięstwo i w wyzwolenie nie odebrały długie lata terroru i prześladowań. Polska żyła. Powstały i rozwijający się w podziemiu ruch oporu — jednoczył społeczeństwo w czynie zbrojnym i w walce cywilnej z hitlerowskim okupantem. W walce tej wzięła też udział adwokatura.

Tematem moich rozważań jest adwokatura polska jako grupa zawodowa podczas okupacji hitlerowskiej 1939—1945.

W celu lepszego zrozumienia działań konspiracyjnych przedstawiam — w wąskim oczywiście zakresie — wprowadzenie niemieckiego nadzoru nad polską adwokaturą i zniesienie samorządu zawodowego.

We wszystkich okręgach niemieckie Wydziały Sprawiedliwości skreśliły Żydów z list adwokatów.

Używam nazw polskich dla oznaczenia niemieckich instytucji. A więc „okręg” zamiast „dystrykt”, „Wydział Sprawiedliwości” zamiast „Abteilung Justiz” i „Rada przyboczna” zamiast „Beirat”.

Naczelna Rada Adwokacka

Po zakończeniu kampanii wrześniowej wznowiła czynności Naczelna Rada Adwokacka w następującym składzie obecnych wtedy w Warszawie członków Wydziału Wykonawczego: prezes — Ludwik Domański, wiceprezes — Bolesław Bielawski, sekretarz — Jan Podkomorski, skarbnik — Jan Gadomski, I rzecznik dyscyplinarny — Michał Skoczyński, członek NRA — Jan Nowodworski.

Władze okupacyjne rozwiązały Naczelną Radę Adwokacką z dniem 14 grudnia 1939 r.

Na przełomie lat 1939/1940 adwokaci Bolesław Bielawski i Leon Nowodworski oraz współdziałający z nimi Bohdan Suligowski zapoczątkowali działania konspiracyjne. To trzyosobowe kolegium, zwane następnie „Tajnym Komitetem Adwokackim”, było zespolone jedną ideą i mocnymi więzami osobistej przyjaźni.

Konspiracyjnie działające organy adwokatury nie powstawały w drodze demokratycznych wyborów. Nie były też narzucone w trybie administracyjnym. Tworzyły się spontanicznie i samorzutnie bez obawy wyłonienia się innych konkurencyjnych ośrodków tajnego działania. Stało się tak dzięki dwóm adwokatom, których wysoki autorytet moralny i wyróżniająca się pozycja zawodowa były powszechnie uznawane w społeczności adwokackiej. W tych warunkach konspiracją adwokacką kierować mogli tylko ci dwaj, tj. Bolesław Bielawski i Leon Nowodworski, przywódcy Związku Adwokatów Polskich. Z biegiem czasu „Tajny Komitet Adwokacki” powiększył się o cztery osoby.

W styczniu 1941 roku „Komitet” został przekształcony w „Tajną Naczelną Radę Adwokacką”, którą tworzyli: Bolesław Bielawski — przewodniczący, Leon Nowodworski — zastępca przewodniczącego, Witold Bayer, Jan Gadomski, Jan Nowodworski, Stanisław Peszyński, Bohdan Suligowski — członkowie.

W dniu 26 grudnia 1941 r. zmarł Leon Nowodworski.

Od 1 stycznia 1942 r. czynności zastępcy przewodniczącego pełnił Feliks Zadrowski. W tym składzie Tajna NRA działała nieprzerwanie aż do zakończenia okupacji hitlerowskiej.

W czasie Powstania Warszawskiego zginął Stanisław Peszyński.¹

Doniosłe znaczenie miał fakt, że konspiracja adwokacka była ściśle powiązana osobowo z kierownictwem Polski Podziemnej. Otóż dyrektorem Departamentu Sprawiedliwości w Delegaturze Rządu na Kraj był do dnia 26 grudnia 1941 r. Leon Nowodworski, a jego zastępcą w tym czasie był Feliks Zadrowski. Od 1 stycznia 1942 r. obowiązki dyrektora sprawował F. Zadrowski.

Tajna Naczelna Rada Adwokacka podejmowała decyzje w żywotnych sprawach adwokatury. Ustaliła zakres i taktykę walki cywilnej prowadzonej przez adwokatów z administracją niemiecką. Rada Naczelna powołała do życia Tajne Rady Adwokackie w Krakowie, Lwowie i Warszawie. W programie prac długofalowych członkowie Rady określili założenia dzia-

¹ Po wyzwoleniu zmarli: Jan Nowodworski, Feliks Zadrowski, Bolesław Bielawski, Jan Gadomski, Bohdan Suligowski.

łałości i organizacji samorządu zawodowego w okresie powojennym. Zostały przygotowane projekty: nowego prawa o ustroju adwokatury, regulaminów, uchwał, instrukcji, weryfikacji adwokatów oraz systemu ubezpieczeń społecznych adwokatów.

W dniu 30 lipca 1944 r. Krajowa Rada Ministrów postanowiła przystąpić do wydawania Dziennika Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, części III. W okresie Powstania Warszawskiego rozproszony został w połowie sierpnia 1944 r. nr 1, a nieco później nr 2 tegoż Dziennika Ustaw. W numerze 2 pod pozycją 14 opublikowane zostało rozporządzenie tymczasowe Krajowej Rady Ministrów z dnia 1 sierpnia 1944 r. o uruchomieniu adwokatury.

Wydany w Polsce Ludowej dekret z dnia 24 maja 1945 r. o tymczasowych przepisach uzupełniających prawo o ustroju adwokatury (Dz. U. Nr 25, poz. 146) zawierał podobne rozwiązania w sprawie wznowienia działań przez organy samorządu adwokackiego.

Izba Adwokacka w Warszawie

1. Na początku października 1939 r. wznowiła działalność Okręgowa Rada Adwokacka w Warszawie. Prezydium jej stanowili: dziekan — Leon Nowodworski, wicedziekani — Władysław Miedzianowski i Zygmunt Blenau, I rzecznik dyscyplinarny — Feliks Zadrowski, zastępca I rzecznika dyscyplinarnego — Mieczysław Rudziński, sekretarze — Jerzy Czerwiński i Bohdan Suligowski, skarbnik — Leopold Żaryn, zastępca skarbnika — Stanisław Peszyński.

W końcu października 1939 r. Rada wybrała Feliksa Zadrowskiego na stanowisko wicedziekana wobec wyjazdu z Polski Zygmunta Blenaua.

2. Działalności Rady Okręgowej położyło kres — już w pierwszej dekadzie stycznia 1940 r. — zarządzenie Wydziału Sprawiedliwości w sprawie zawieszenia organów polskiego samorządu adwokackiego.

Nadzór nad adwokaturą warszawską sprawował dr Gollert z Wydziału Sprawiedliwości. Tenże Wydział mianował dra Eduarda Wilhelma von Wendorffa Komisarzem dla reorganizacji adwokatury warszawskiej.

3. W styczniu 1940 r. Wendorff powołał Radę przyboczną, złożoną z wszystkich obecnych w Warszawie członków rozwiązanych już Naczelnej Rady Adwokackiej i Rady Adwokackiej w Warszawie. W skład Rady przybocznej weszli: Bolesław Bielawski, Jerzy Czerwiński, Ludwik Domański, Jan Gadomski, Władysław Miedzianowski, Jan Nowodworski, Leon Nowodworski, Stanisław Peszyński, Jan Podkomorski, Mieczysław Rudziński, Michał Skoczyński, Bohdan Suligowski, Feliks Zadrowski i Leopold Żaryn. Wendorff z grona 15 członków Rady (został do niej powołany jeszcze jeden adwokat spoza Warszawy) wyznaczył swoim zastępcą Jana Podkomorskiego, a członkami węższego kręgu osób — Bolesława Bielawskiego, Jerzego Czerwińskiego, Ludwika Domańskiego, Władysława Miedzianowskiego, Jana Nowodworskiego i Feliksa Zadrowskiego.

Radzie przybocznej powierzono rolę opiniodawczą w sprawach bieżących adwokatury oraz w sprawach weryfikacji adwokatów warszawskich.

4. Wydział Sprawiedliwości Urzędu Gubernatora Okręgu Warszawskiego skreślił z listy adwokatów Izby warszawskiej 1131 adwokatów Żydów.

Komisarz Wendorff w lutym 1940 r. zażądał od Rady przybocznej opinii w sprawie wykluczenia z Izby adwokatów Żydów. W oświadczeniach pisemnych 14 członków Rady w sposób jednoznaczny wypowiedziało się przeciwko skreśleniu Żydów z listy adwokatów. Była tylko jedna opinia pozytywna. Opinia Rady była dla Niemców nieoczekiwanym ciosem w ich politykę dyskryminacji rasowej w adwokaturze polskiej.

Wydział Sprawiedliwości podjął bezzwłocznie działania polityczne w celu przeciwstawienia stanowisku Rady przybocznej poglądów ogółu adwokatury warszawskiej. Zarządzono tajne i ustne referendum nie podlegające żadnej kontroli. Adwokaci polscy byli pojedynczo wzywani do biura Wydziału Sprawiedliwości. Każdy z wezwanych odpowiadał na pytanie Gollerta, czy uważa za słuszne wykluczenia adwokatów Żydów. Wynik referendum ogłoszony przez Wydział Sprawiedliwości był oczywiście taki, jaki był przez Niemców zamierzony. Komunikat niemiecki nie ma, oczywiście, nic wspólnego z rzeczywistym przebiegiem referendum. Świadczą o tym informacje adwokatów wzywanych przez Gollerta.

5. W lutym 1940 komisarz Wendorff przystąpił do weryfikacji adwokatów polskich — członków Izby warszawskiej. Zostali skreśleni z listy adwokatów:

- członkowie Rady przybocznej (według listy podanej wyżej w pkt 3), którzy sprzeciwili się wydaleni Żydów z adwokatury,
- adwokaci polscy, których żony były pochodzenia żydowskiego,
- adwokaci polscy, którzy jako patroni przyjęli Żydów na aplikację adwokacką.

6. Na wiosnę 1941 r. Wendorff zwrócił się do Jana Podkomorskiego z propozycją ulaskawienia (tj. ponownego wpisu na listę adwokatów) byłych członków Rady przybocznej, ale pod warunkiem odwołania przez nich oświadczenia z lutego 1940 roku. Wszyscy zainteresowani (skreśleni z listy adwokatów) odrzucili propozycję Wendorffa.

7. Skreślenie z listy adwokatów nie oznaczało tylko zakazu wykonywania zawodu adwokata. Instrukcje niemieckie dla sądów ostrzegały, że adwokatом wykluczonym z Izby nie wolno powierzać żadnych czynności syndyków, kuratorów czy zarządców.

8. Po ukończeniu tzw. reorganizacji Wydział Sprawiedliwości ogłosił w 1941 r. urzędową (*amtliche*) listę wraz z komunikatem, że w mieście Warszawie jest obecnie dopuszczonych do wykonywania zawodu 702 adwokatów polskich, a w czasie przedwojennym było ich 1515.

9. W drugiej połowie 1940 r. Wydział Sprawiedliwości powołał komisaryczne organy Izby Adwokackiej w Warszawie. Skład osobowy Komisarycznej Rady Adwokackiej w Warszawie wyznaczono, jak następuje: dziekan — Edward Gruber, wicedziekan — Stefan Dembiński, prezes Sądu Dyscyplinarnego — dr Romuald Hoffman, pierwszy rzecznik dyscyplinarny — Franciszek Jankowski, skarbnik — dr Ludwik Roehr, sekretarz — dr Henryk Maryański.

Działalność komisarycznych władz adwokatury nie mogła przekroczyć wyznaczonego przez Wydział Sprawiedliwości zakresu zadań.

10. Na przełomie lat 1939/1940 załóżkiem tajnej działalności w adwokaturnie warszawskiej stało się współdziałanie trzech kolegów; Eugeniusza Ernsta, Stanisława Peszyńskiego i Bohdana Suligowskiego. Ów umownie zwany „Zespół trzech” organizował poufnie pomoc materialną dla rodzin adwokackich i inspirował postępowanie adwokatów objętych niemiecką weryfikacją. Po upływie kilku miesięcy „Zespół trzech” powiększył się i przeobraził w „Konspiracyjną grupę adwokatów warszawskich”. Przybyli nowi działacze: Jerzy Czerwiński, Stanisław Koziółkiewicz i Stanisław Łazarowicz. Przewodnictwo grupy objął Stanisław Peszyński.

Jerzy Czerwiński, aresztowany w 1940 r., zginął w Oświęcimiu.

Z inicjatywy Tajnej Naczelnej Rady Adwokackiej w 1941 roku nastąpiła w Warszawie reorganizacja konspiracyjnej adwokaturny. Zostały uporządkowane sprawy podziału zadań i dla ich pełnej realizacji działały odrębnie, zachowując przy tym ścisłe porozumienie: komórka naczelna prezesa Bielawskiego (Tajna Naczelna Rada Adwokacka) i komórka warszawska (Tajna Rada Adwokacka w Warszawie), którą tworzyli — po rozwiązaniu „Konspiracyjnej grupy adwokatów warszawskich” — koledzy:² dziekan — Bohdan Suligowski, wicedziekan — Leopold Żaryn, członkowie — Witold Bayer, Eugeniusz Ernst, Stanisław Koziółkiewicz, Stanisław Łazarowicz, Zbigniew Stypułkowski (wkrótce wystąpił z Rady i poświęcił się wyłącznie sprawom politycznym).

Adwokaci Suligowski i Bayer uczestniczyli w pracach obu komórek konspiracyjnych, a to w celu koordynowania wszystkich tajnych działań. W okresie swej działalności do 1 sierpnia 1944 r. Rada Warszawska podejmowała akcje doraźne i zajmowała się zadaniami programowymi. Wymienić tu należy opracowanie zbioru zasad postępowania adwokatów w okresie okupacji i rozpowszechnienie tego zbioru w odbitkach maszynowych wśród członków palestry. Samopomoc koleżeńska, rozwijana z inicjatywy i pod kontrolą Rady, objęła szeroki krąg uczestników. Z dobrowolnych składek (a nawet pożyczek bankowych) tworzył się znaczny fundusz na zasiłki dla rodzin adwokatów, którzy polegli w kampanii 1939 r., przebywali w niewoli, w obozach zagłady albo zostali zamordowani przez gestapo. Pomoc otrzymywali również koledzy Żydzi. Rada zajmowała stanowisko we wszystkich konfliktowych zdarzeniach związanych z pracą adwokatów polskich w sądach okręgu warszawskiego. Rada zalecała poddawanie sporów majątkowych w najszerszym zakresie orzecznictwu sądów polubownych. Uznano to za celowe z dwóch powodów: po pierwsze — stanowiło to wyjęcie spod kontroli władz niemieckich (którym poddane zostało polskie sądownictwo powszechne) spraw spornych wynikających z obrotu nielegalnego w rozumieniu okupanta, po wtóre — zalecone było powoływanie na arbitrow i przewodniczących sądów polubownych sędziów Sądu Najwyższego i adwokatów skreślonych z listy. W ten sposób świadczona była zarazem pomoc materialna dla wybitnych prawników pozbawionych pracy zawodowej. Rada zabroniła adwokatom polskim odwoływania się od prawomocnych orzeczeń sądów polskich do sądów nie-

² Po wyzwoleniu zmarli: Bohdan Suligowski, Leopold Żaryn, Eugeniusz Ernst, Stanisław Koziółkiewicz, Stanisław Łazarowicz i Zbigniew Stypułkowski.

mieckich w trybie nadzoru. Rada uznała też za niedopuszczalne przyjmowanie przez adwokatów polskich stanowisk powierniczych (tzw. *Treuhänderów*) lub pełnomocnictw od powierników.

10. Wydział Sprawiedliwości Urzędu Gubernatora Okręgu Warszawskiego zabronił prowadzenia zajęć szkoleniowych aplikantów adwokackich. W tych warunkach Tajna Rada Adwokacka w Warszawie postanowiła szkolić aplikantów adwokackich i poddać ich egzaminowi adwokackiemu w sposób konspiracyjny. Władze okupacyjne zmieniły swoje stanowisko w omawianej sprawie dopiero w połowie 1943 roku.

Komisaryczna Rada Adwokacka w Warszawie uzyskała zezwolenie na utworzenie komisji egzaminacyjnej pod przewodnictwem adw. Edwarda Grubera. Powołanie do Komisji adwokatów o wysokich wartościach obywatelskich i kwalifikacjach zawodowych sprawiło, że Tajna Rada wyraziła zgodę na to, aby aplikanci składali egzamin przed Komisją urzędową, pod warunkami jednak, że odbędą uzupełniające przeszkolenie na tajnych seminariach w zakresie prawa o ustroju adwokatury, zasad wykonywania zawodu i etyki adwokackiej oraz złożą ślubowanie zgodnie z art. 65 ust. 1 prawa o ustroju adwokatury (ustawa z 4 maja 1938 r.) wobec dziekana Tajnej Rady Adwokackiej.

Tajne szkolenie od połowy 1943 r. obejmowało — według wyboru aplikantów — pełny program zajęć szkoleniowych albo tylko tematy uzupełniające zakres egzaminu urzędowego. Prace szkoleniowe prowadzone były konspiracyjnie od początku 1941 r. do końca lipca 1944 r. przez zespół wykładowców i egzaminatorów pod kierownictwem adw. Witolda Bayera. W tajnych zajęciach szkoleniowych wzięło udział 46 aplikantów adwokackich.

Zgodnie z uchwałą Tajnej Rady Adwokackiej w Warszawie aplikanci adwokaccy dopuszczeni do konspiracyjnego szkolenia zobowiązani byli przed rozpoczęciem wykładów i zajęć seminaryjnych złożyć przyrzeczenie zachowania w tajemnicy istnienia Tajnej Rady Adwokackiej w Warszawie i prowadzenia przez nią tajnego szkolenia aplikantów adwokackich. Przyrzeczenie od aplikantów odbierał kierownik szkolenia Witold Bayer. Uczestnicy szkolenia byli podzieleni na małe zespoły liczące 3—7 osób. Seminaria odbywały się w Warszawie w prywatnych mieszkaniach: Stanisława Peszyńskiego, Stefana Tura, Józefa Maciejki, Lecha Różańskiego, Kazimierza Kalinowskiego i Witolda Bayera. Konspiracyjne wykłady i zajęcia prowadzili: z prawa karnego procesowego — prof. Stanisław Śliwiński, z prawa karnego materialnego — adwokaci Jan Nowodworski i Marian Niedzielski, z prawa cywilnego procesowego — adw. Feliks Zadrowski, z prawa cywilnego materialnego — adwokaci Jan Gadomski i Leopold Żaryn, z prawa administracyjnego — adw. Antoni Chmurski, z prawa handlowego — prof. Jan Namitkiewicz, z prawa hipotecznego — adwokaci Stefan Tur i Józef Szonert, z prawa o ustroju adwokatury i o zasadach wykonywania zawodu i etyce adwokackiej — adwokaci Eugeniusz Ernst, Stanisław Peszyński, Bohdan Suligowski i Witold Bayer.

Konspiracyjne sesje egzaminacyjne odbyły się w marcu 1941 r., czerwcu 1942 r., w listopadzie 1942 r. i w czerwcu 1943 r. Komisje egzaminacyjne pracowały w zespołach trzyosobowych.

Zgodnie z art. 65 ust. 1 prawa o ustroju adwokatury z 4 maja 1938 r. Tajna Rada wezwała do złożenia ślubowania adwokatów, którzy zdali egzamin adwokacki przed tajną komisją egzaminacyjną lub przed komisją egzaminacyjną wyznaczoną przez Komisaryczną Radę Adwokacką w Warszawie i uczestniczyli następnie w uzupełniających tajnych seminariach. Odbyły się trzy takie uroczyste konspiracyjne ślubowania.

W pierwszym, które odbyło się w czerwcu 1942 r. w mieszkaniu adw. Jerzego Koryckiego, uczestniczyło 7 adwokatów. Drugie odbyło się w sierpniu 1943 r. w gabinecie prezesa Sądu Apelacyjnego w Warszawie Kazimierza Rudnickiego. Ślubowanie złożyło wtedy 25 adwokatów. W grudniu 1943 r. w mieszkaniu adw. Haliny Piekarskiej na trzecim zebraniu ślubowanie od 14 adwokatów przyjął dziekan B. Suligowski. Wszyscy uczestnicy aktów ślubowania występowali w togach i biretach. Nad bezpieczeństwem zebranych czuwała straż porządkowa w miejscach spotkań i w rejonach najbliższych ulic. Ochotniczo powołani w tym celu członkowie straży z pełnym poświęceniem spełniali zlecone im zadania.

Godna podkreślenia była patriotyczna postawa młodzieży aplikanckiej. Odwaga osobista i poczucie obowiązku cechowały koleżanki i kolegów, którzy w głębokiej wierze w rychłe wyzwolenie, niepomni zagrożenia ze strony gestapo, brali gorliwy udział we wszystkich konspiracyjnych zajęciach szkoleniowych.

Izba Adwokacka w Krakowie

Po zajęciu Krakowa przez wojska niemieckie podjęła działania Okręgowa Rada Adwokacka w składzie: dziekan — dr Stanisław Rowiński, I wicedziekan — dr Władysław Marekowski, II wicedziekan — Marian Grzegorzewski, skarbnik — dr Jan Bardel, zastępca skarbnika — dr Tadeusz Bierczyński, sekretarz — dr Zygmunt Wusatowski, zastępca sekretarza i bibliotekarz — dr Stefan Grzybowski, I rzecznik dyscyplinarny — dr Ludwik Wasilkowski. Okręgowa Rada Adwokacka została rozwiązana przez krakowski Wydział Sprawiedliwości w końcu 1939 r. Z ramienia Wydziału nadzór nad adwokaturą polską sprawował wyższy sędzia Thising. Dotychczasowy dziekan Rady Adwokackiej dr Stanisław Rowiński został wyznaczony na Komisarycznego Kierownika i Zarządcę Izby Adwokackiej w Krakowie. Przydano mu Radę przyboczną, w skład której wchodził m.in.: jako przewodniczący — dotychczasowy I wicedziekan dr Władysław Marekowski, a jako rzecznik dyscyplinarny — pełniący przedtem te obowiązki dr Ludwik Wasilkowski. Rada przyboczna przejęła faktycznie czynności Rady Adwokackiej.

W styczniu 1941 roku Tajna Naczelna Rada Adwokacka postanowiła utworzyć Tajną Śląsko-Krakowską Radę Adwokacką z siedzibą w Krakowie. W celu wykonania tej uchwały został delegowany do Krakowa adw. W. Bayer. Tajna Rada ukonstytuowała się w lutym 1941 r. w składzie następującym:³ dziekan — dr Karol Stach (przedwojenny oraz powojenny dziekan Okręgowej Rady Adwokackiej w Katowicach), wicedziekan —

³ Po wyzwoleniu zmarli: Karol Stach, Juliusz Wislocki i Władysław Fronsberg-Babel.

dr Ludwik Wasilkowski, sekretarz — dr Juliusz Wiśtock, członkowie adwokaci — dr Władysław Fronsberg-Babel, dr Marian Ujejski, Wojciech Żytomierski.

Posiedzenia Rady odbywały się w Krakowie w lokalach konspiracyjnych. Czynności Rady ulegały okresowemu zahamowaniu na skutek dwukrotnego aresztowania przez gestapo dziekana Stacha pod zarzutem udzielania pomocy Żydom i dwukrotnego również aresztowania adw. Juliusza Wiślockiego. Z działalności swej Śląsko-Krakowska Tajna Rada składała sprawozdania Tajnej NRA.

Do dra Karola Stacha osobiście zwracali się przedstawiciele władz komisarycznych Izby krakowskiej z propozycją rozszerzenia składu Rady przyboycznej przez dokooptowanie kilku adwokatów z Izby katowickiej. Propozycji tej dr K. Stach nie przyjął, ale żeby odmową nie wywołać niepożądanych następstw, zgłosił do komisji dyscyplinarnej kandydaturę dra Włodzimierza Kowala, ostatnio członka Okręgowej Rady Adwokackiej w Katowicach. Zgodnie z tym wnioskiem dr Włodzimierz Kowal otrzymał odpowiednią nominację.

Wicedziekan Tajnej Rady dr Ludwik Wasilkowski pełnił obowiązki komisarycznego rzecznika dyscyplinarnego Izby krakowskiej. Dzięki temu powiązaniu Tajna Rada miała wpływ na bieg spraw urzędowych adwokatury krakowskiej. Utrzymywała też poufne kontakty z adw. Brunonem Pokornym, b. dziekanem Okręgowej Rady Adwokackiej we Lwowie, w sprawach dotyczących członków Izby lwowskiej, przebywających wtedy w Krakowie.

Przedstawiciel Tajnej Rady odbywał rozmowy z adw. drem Józefem Steinbergiem, prezesem „Centosu” (organizacja charytatywna Żydów) na temat położenia adwokatów Żydów w okręgu krakowskim. Rada zajmowała zdecydowane stanowisko w kwestii zachowania przedwojennego statusu, tj. dalszego udziału adwokatów Żydów w pracy zawodowej. Nie było jednak możliwe przeciwstawienie się wykluczeniu z Izby krakowskiej adwokatów Żydów. Wydział Sprawiedliwości Urzędu Gubernatora Okręgu Krakowskiego ani przed, ani po ogłoszeniu zarządzenia nie zwracał się — tak jak w Warszawie — do przedstawicieli polskiej adwokatury o wyrażenie opinii. W miarę swych możliwości Tajna Rada udzielała pomocy kolegom Żydom w drodze bezpłatnego prowadzenia spraw przez nich przyjętych oraz przez przechowywanie należących do nich księgozbiorów, mebli i przedmiotów wartościowych. Tajna Rada sprawowała kontrolę nad zachowaniem się adwokatów w okręgu krakowskim oraz adwokatów, którzy pozostali na Górnym Śląsku. Nie ujawniono jednak wystąpień nie licujących z godnością Polaka.

Podjęto konspiracyjną pracę szkoleniową. Na tajnych seminariach kształcili się aplikanci adwokaccy podzieleni na małe zespoły. Akcja ta, prowadzona przez adw. dra Juliusza Wiślockiego, objęła 11 aplikantów. Aplikanci, którzy z wynikiem pomyślnym złożyli egzamin adwokacki, zebraли się w czerwcu 1943 r. w dwu grupach (6 i 5 osób) w mieszkaniu Ludwika Wasilkowskiego, aby uczestniczyć w podniosłym akcie tajnego ślubowania. Od młodych adwokatów pierwszej grupy ślubowanie (wymagane w polskim prawie o ustroju adwokatury z 1938 r.) odebrał dziekan dr Karol Stach, a od drugiej grupy — wicedziekan dr Ludwik Wasilkowski.

Po wyzwoleniu w aktach osobowych tych 11 adwokatów dokonano w biurze Izby Adwokackiej w Krakowie i w Katowicach odpowiednich wpisów o złożeniu przez nich tajnego ślubowania.

Rada Śląsko-Krakowska wydała opinię, że nie ma zastrzeżeń, aby członkowie Izby krakowskiej, władający biegle językiem niemieckim, występowali przed sądami niemieckimi w obronie interesów obywateli polskich, pod warunkiem jednak zachowania zawsze postawy godnej adwokata polskiego.

Dnia 18 stycznia 1945 r. Niemcy opuścili Kraków i tegoż dnia Tajna Śląsko-Krakowska Rada Adwokacka uchwaliła podporządkować adwokaturę krakowską zarządzeniom PKWN w Lublinie. Dziekan dr Karol Stach ujawnił istnienie i skład Tajnej Rady wobec pełnomocnika PKWN w Krakowie. Z chwilą wznowienia działalności przez Okręgową Radę Adwokacką w Krakowie Tajna Śląsko-Krakowska Rada Adwokacka powzięła uchwałę o swym rozwiązaniu.

Izba Adwokacka w Lublinie

1. W dniu 17 września 1939 r. wojska hitlerowskie zajęły Lublin. Rozpoczęła się okupacja. Okręgowa Rada Adwokacka podjęła działalność w składzie sprzed 1 września 1939 r. Prezydium stanowili: dziekan — Stanisław Kalinowski, wicedziekani — Stanisław Grymiński, Otmar Poźniak, sekretarze — Lucjan Micketta, Roman Leśnikowski, skarbnik — Wacław Bartkiewicz.

W dniu 9 listopada 1939 r. Okręgowa Rada Adwokacka została rozwiązana. Urząd Gubernatora Okręgu Lubelskiego zniósł organy polskiego samorządu adwokackiego. Nadzór niemiecki nad adwokaturą pełnił dr Zieppel.

Wydział Sprawiedliwości jesienią 1940 r. wyznaczył komisaryczne władze Izby w następującym składzie adwokatów: komisaryczny kierownik i zarządca — Stanisław Kalinowski, Rada przyboczna — Wacław Bartkiewicz, Stefan Grymiński, Lucjan Micketta, Otmar Poźniak.

Według stanu na dzień 1 września 1939 r. w Okręgu Izby Adwokackiej w Lublinie praktykę adwokacką wykonywało 150 adwokatów. W okresie okupacji ruch migracyjny był znaczny. Uchodźcy z innych terenów szukali schronienia i pracy w Lublinie. Kilkunastu adwokatów przeniosło swe siedziby do Warszawy.

W listopadzie 1939 r. Wydział Sprawiedliwości zamknął listę aplikantów adwokackich i nie wyraził zgody na prowadzenie zajęć seminaryjnych dla aplikantów.

W 1943 r. władze niemieckie zezwoliły na egzamin adwokacki dla aplikantów adwokackich wpisanych na listę przed dniem 1 września 1939 r. Odbyły się dwie sesje egzaminacyjne: pierwsza — 9 i 10 lipca, druga — 30 i 31 lipca 1943 r. Obu komisjom przewodniczył Stanisław Kalinowski.

2. W 1940 roku powstały dwa konspiracyjnie działające zespoły adwokatów. Pierwszy zespół, zwany „Komitetem”, kierował tajnie ruchem oporu adwokatury lubelskiej przeciwko hitlerowskiemu okupantom. Pod

przewodnictwem Stanisława Kalinowskiego zbierali się uczestnicy prac Komitetu (m.in. adwokaci Stanisław Grymiński i Lucjan Miketta), aby podejmować decyzje dotyczące postawy polskiej adwokatury oraz wyrażać opinie w zakresie spraw powierzonych komisarycznym władzom Izby. Drugi zespół, kierowany również przez Stanisława Kalinowskiego, przy współdziałaniu adwokatów Tytusa Bartnowskiego-Daszkiewicza i Otmara Poźniaka rozważał zagadnienia ustawodawcze i naukowoprawnicze, związane w szczególności z zawodem adwokata.

Godne podkreślenia było konspiracyjne współdziałanie obrońców i sędziów polskich w sprawach karnych w celu ochrony Polaków przed osadzeniem ich w więzieniach administrowanych przez Niemców. Na szeroką skalę urządzone były poufne zbiórki pieniędzy przeznaczonych na pomoc dla kolegów aresztowanych, wywiezionych do obozów lub przebywających w niewoli.

W dniu 22 lipca 1944 r. Lublin został wyzwolony. Odzyskanie niepodległości zakończyło działalność konspiracyjną adwokatury.

Izba Adwokacka we Lwowie

Po agresji na Związek Radziecki włączony został z dniem 1 sierpnia 1941 r. do Generalnego Gubernatorstwa — jako piąty — okręg galicyjski.

Wydział Sprawiedliwości Urzędu Gubernatora we Lwowie wyznaczył kierownika komisarycznego Izby oraz powołał Radę przyboczną. Czynnici kierownika komisarycznego pełnił adw. dr Michał Wołoszyn, który w okresie do 1 września 1939 r. był członkiem Okręgowej Rady Adwokackiej we Lwowie. Radę przyboczną tworzyli adwokaci ukraińscy i polscy.

Władze niemieckie zarządziły rejestrację adwokatów zamieszkałych w okręgu galicyjskim. Adwokaci pochodzenia żydowskiego nie zgłosili się do rejestracji. Na skutek tego ok. 1200 adwokatów Żydów (według spisu na dzień 1 września 1939 r.) straciło prawo do wykonywania zawodu. W Izbie Adwokackiej we Lwowie pozostało 290 członków, w tym 60 adwokatów Polaków. Aplikacja adwokacka została zaniechana. Zakres praktyki adwokackiej wykonywanej w kancelariach indywidualnych adwokatów Polaków był znacznie ograniczony.

Jesienią 1942 r. Tajna Naczelna Rada Adwokacka postanowiła utworzyć Tajną Radę Adwokacką we Lwowie i powierzyć adw. Witoldowi Bayerowi wykonanie tej uchwały. W skład Lwowskiej Tajnej Rady weszli adwokaci, którzy zjednali sobie szacunek i zaufanie polskiego środowiska adwokackiego we Lwowie: dziekan dr Marian Szpila i członkowie: dr Marian Gubrynowicz, dr Bolesław Wróblewski, Roman Załucki i Stanisław Zaleski.

Koledzy: Szpila, Gubrynowicz i Wróblewski byli w ostatniej kadencji do 1 września 1939 r. członkami Okręgowej Rady Adwokackiej we Lwowie. Dr M. Szpila w tejże kadencji pełnił obowiązki skarbnika. Tajna Rada rozwijała swą działalność w okresie od 1 listopada 1942 r. do 1 lipca 1944 r. Konspiracyjne zebrania urządzone były w mieszkaniach członków Rady we Lwowie. Sprawozdania okresowe przekazywano Tajnej NRA w Warszawie.

Kancelarie polskie były rozproszone na obszarze okręgu galicyjskiego. Zadaniem Rady było zespałać polskie środowisko adwokackie i oddziaływać na nie w duchu nieprzejednanej, wrogiej postawy wobec hitlerowskich okupantów. Znaczenie prac Rady wyrażało się także w tym, że stanowiąc podziemny ośrodek kierowniczy, była również źródłem społecznych inicjatyw w adwokaturze. Ze szczególną troską Rada strzegła, aby wystąpienia adwokatów polskich były nacechowane godnością i powagą. Rada prowadziła studia nad ogólnymi zagadnieniami zawodu adwokackiego. Tematem rozważań i opracowań były m.in. przyszły ustrój adwokatury w Polsce, planowe rozmieszczenie przestrzenne, dopływ kwalifikowanych sił, kodeks etyki adwokackiej, organizacja biur podań dla ludności.

Adwokatura radomska

Adwokatura polska w okręgu radomskim działała w innych warunkach niż na pozostałych terenach Generalnej Guberni. Stało się tak dzięki osobistej znajomości dra Witolda Prądzyńskiego, prezesa tworzącego się w Radomiu Sądu Apelacyjnego, z generalnym gubernatorem drem Frankiem.

Dr Prądzyński po pierwszej wojnie światowej był dyrektorem departamentu sprawiedliwości w Ministerstwie b. dzielnicy pruskiej. W 1934 r. rząd polski mianował go przewodniczącym delegacji polskiej do rokowań z Rzeszą Niemiecką w sprawie układu o obrocie prawnym. Pracami delegacji niemieckiej kierował Hans Frank, który w 1936 r. otrzymał tytuł „wodza prawa w Rzeszy”, a w październiku 1939 r. został wyznaczony na generalnego gubernatora części ziem polskich okupowanych przez hitlerowskie Niemcy. Frank po objęciu urzędu w Krakowie mianował dra Witolda Prądzyńskiego prezesem nowo utworzonego w Radomiu Sądu Apelacyjnego. Fakt ten nie pozostał bez korzystnego wpływu na stosunek dr Lascha, gubernatora okręgu radomskiego, do prezesa Prądzyńskiego i innych prawników polskich, w tym również i do adwokatów.

Kierownikiem Wydziału Sprawiedliwości w Urzędzie Gubernatora w Radomiu był Methner, a jego zastępcą dr Höpfner.

Adwokaci radomscy należeli przed wojną 1939 r. do Izby Adwokackiej w Lublinie. Dlatego w Radomiu nie istniała odrębna izba adwokacka. W okupowanym okręgu radomskim w początkowym okresie wszystkimi sprawami dotyczącymi adwokatury zajmował się Wydział Sprawiedliwości. Ten stan rzeczy w znacznym stopniu ograniczał możliwości zawodowych i społecznych działań adwokatury. Przekonany o wadliwości tego układu stosunków między władzą okupacyjną a adwokaturą radomską, prezes Prądzyński wystąpił do Wydziału Sprawiedliwości o ustanowienie rady adwokackiej. Decyzja Wydziału była pozytywna.

Do Komisarycznej Rady Adwokackiej w Radomiu zostali powołani adwokaci: Stanisław Berger — jako przewodniczący, Edmund Masiak — jako sekretarz, oraz członkowie — Maria Gajewiczowa, Ludwik Golczewski, Zdzisław Lindeman i Wacław Wędrychowski. Działalność Rady, nie krępowana ścisłym nadzorem administracyjnym, obejmowała czynności zarządu izbą oraz kształcenie aplikantów adwokackich.

Tajna Naczelna Rada Adwokacka uznała, że nie byłoby uzasadnione tworzenie w okręgu radomskim tajnych organów adwokatów. Niemniej niektóre działania podejmowane samorzutnie przez adwokatów radomskich wymagały poufności, jak np. zbieranie składek na rzecz tajnego nauczania młodzieży, pomoc świadczona w różnych formach adwokatom Żydom i ich rodzinom, ułatwianie ucieczki jeńcom przebywającym w przejściowym obozie w Radomiu itp.

Straty wojenne adwokatury polskiej w latach 1939—1945

Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów w Warszawie ogłosiło w 1947 roku sprawozdanie o wysokości strat i szkód wojennych Polski w okresie lat 1939—1945. Największe i szczególnie dotkliwe straty z kręgu inteligencji poniosła adwokatura — 56%.

W 1939 roku zawód adwokata wykonywało 7170 osób. Po zakończeniu okupacji na listach wpisanych było tylko 3.018 adwokatów. W całej kampanii wrześniowej, w oddziałach partyzanckich, na polach bitew wszystkich frontów drugiej wojny światowej, w Powstaniu Warszawskim walczyli i ginęli polscy adwokaci i aplikanci adwokaccy, spełniając wobec Ojczyzny żołnierską powinność.

Zbrodniczy plan Hitlera biologicznego zniszczenia narodu polskiego wykonywany był przez okupanta z metodycznym okrucieństwem. Represje hitlerowskie w ramach akcji A-B wymierzone przeciwko adwokatów polskiej, jako jednej z najaktywniejszych grup inteligencji, przyniosły cierpienia i męczeńską śmierć tysiącom naszych kolegów w więzieniach, obozach zagłady, w egzekucjach publicznych.

W roku 1968 Naczelna Rada Adwokacka zwróciła się do wojewódzkich rad adwokackich o przygotowanie wykazów strat osobowych poniesionych przez adwokatów polską w latach 1939—1945 na skutek hitlerowskiej agresji i okupacji. W dwunastu odpowiedziach zawarty jest tylko cząstkowy materiał dokumentacyjny o śmierci 1.302 osób.

Sposób działania okupantów często wyłączał możliwość uzyskania dowodów zbrodni dokonywanych na obywatelach polskich. O wielu koleżankach i kolegach wszelki śluch zaginął. W gettach ginęli masowo adwokaci Żydzi (np. we Lwowie ok. 500). We wkładce do numeru 5-go „Palestry” z 1974 r. została ogłoszona (str. 41—43) „Bibliografia strat adwokatury w okresie 1939—1945”.

Ośrodek Badawczy Adwokatury przy Naczelnej Radzie Adwokackiej inicjuje i rozwija prace naukowe dotyczące dziejów adwokatury polskiej w okresie okupacji hitlerowskiej.

W dniach 26—28 listopada 1982 r. odbyła się w Warszawie sesja naukowa na temat „Adwokatura polska w latach 1939—1945”. Została ona przygotowana przez Ośrodek Badawczy Adwokatury przy Naczelnej Radzie Adwokackiej i Okręgową Radę Adwokacką w Warszawie. Sesi została poświęcony specjalnie wydany numer Palestry (nr 8 z 1983 roku). Program sesji obejmował cztery działy tematyczne: „Adwokatura jako grupa zawodowa w okresie okupacji hitlerowskiej”, „Udział adwokatów w walkach zbrojnych”, „Udział adwokatów w podziemnej administracji cywil-

nej w kraju i w reprezentacji państwa polskiego na Wschodzie i Zachodzie”, „Martyrologia adwokatury”. Na sesję nadesłano 82 opracowania.

Dokumentacja obrazująca dzieje adwokatury polskiej w latach 1939—1945 jest eksponowana w odrębnym dziale Muzeum Adwokatury Polskiej w Warszawie.

Staraniem Ośrodka Badawczego Adwokatury została wydana (techniką kserograficzną) praca Hanny Kalinowskiej pt. „Adwokatura polska w latach 1939—1945 — Bibliografia prac przyczynkarskich”.

Źródła

W archiwach Rad Adwokackich w Warszawie, Krakowie, Lublinie i Radomiu brak jest akt odnoszących się do działalności komisarycznych organów adwokatury w latach 1939—1945.

Nie wiemy również, co się stało z archiwum Izby Adwokackiej we Lwowie. O działalności Tajnej Naczelnej Rady Adwokackiej świadczą nieliczne tylko dokumenty przechowane i przekazane przeze mnie do zbiorów Muzeum Adwokatury Polskiej. Poza tym nie ocalały zapisy o działalności konspiracyjnej adwokatury polskiej podczas okupacji hitlerowskiej. Źródłem wiadomości pozostała moja pamięć jako świadka i uczestnika zdarzeń oraz relacje koleżanek i kolegów. Otrzymałem 44 odpowiedzi na rozpisaną przeze mnie ankietę.

W latach 1965—1966 podróżowałem po kraju. Odwiedziłem znajomych adwokatów w Gdańsku, Katowicach, Krakowie, Lublinie, Radomiu, Wrocławiu. Życzliwości moich rozmówców i respondentów zawdzięczam zebranie źródłowych przyczynków historycznych. Materiał źródłowy do niniejszego opracowania stanowią moje artykuły ogłoszone w *Paestrze*: nr 11 z 1968 r. str. 35—57, nr 5 z 1970 r., str. 3—9, nr 5 z 1974 r., wkładka str. 31—40, nr 8 z 1983 r., str. 14—24 oraz notatki opracowane przez adw. Bohdana Suligowskiego i adw. Juliusza Wisłockiego, znajdujące się w Archiwum Ośrodka Badawczego Adwokatury.

FRANCISZEK SADURSKI

ADWOKATURA POLSKA W LATACH 1944—1988

Wojna i okupacja zdziesiątkowały szeregi adwokatów. Warto przypomnieć, że w dniu 1 stycznia 1939 roku na listach wpisanych było 7975 adwokatów i 3680 aplikantów. Natomiast 1 stycznia 1947 roku na analogicznych listach figurowało zaledwie 3018 adwokatów i 180 aplikantów. Nawet uwzględniając zmianę zawodu, emigrację i inne przyczyny, musimy stwierdzić, że porównanie powyższych liczb ma swoją ponurą wymowę. Warto też przypomnieć, że tylko jedna Warszawska Rada Adwokacka